

НАПРЕЖЕНИЕТО МЕЖДУ МАСКУЛИНИЗМИТЕ И ФЕМИНАТИВИТЕ В ЕЗИКА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КОРЕКТНОСТ¹⁾

Андреана Ефтимова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Маскулинизацията е разпространена в много езици, защото мъжките наименования (маскулинизмите) се смятат за по-престижни при назоваването на жени според професията, дейността, социалния статус. Затова е любопитно, че маскулинизмите не са възприемани като политически коректни названия.

Наименованията от женски род за професионалната заетост на лица от женски пол в медиите и изобщо в речевата практика често се появяват в дискредитиращ и дискриминиращ жената контекст, който утвърждава стилистичната им пейоративна принадлежност. Въпреки това те са предпочитани като политически коректни номинации. Езиковите реформи за създаване на културночувствителен език препоръчват феминативите като недискриминативни по отношение на пола и като механизъм за възстановяването на равенството между половете в обществото. Въз основа на анализа на редица примери от медийни текстове статията показва, че евфемистичната употреба на маскулинизмите е причина за предпочитанията на носителите на езика към тях. Ироничните и пренебрежителните конотации на феминативите формират тенденцията те да бъдат избягвани в речевата практика.

Ключови думи: маскулинизми; феминативи; политическа коректност; медийна реч

Въпреки че на пръв поглед няма проблем с наименованията за лица по професия, оказва се, че съществуват два важни за политически коректния език процеса у нас: маскулинизацията на наименованията на лица по професия, дейност или социален статус, която се оказва политически некоректна, и опитите за налагане на феминативите в речта като политически коректни названия въпреки често негативните конотативни значения, които носят. Чрез тези два процеса се очертават важни лингвистични и социолингвистични аспекти на политическата коректност, в чиято основа лежат идеите на феминизма.

Наименования на лица по професия, занятие и длъжност

В лингвистичната наука е добре известно, че „Генерализиращата (генеричната) функция на наименованията на лица от мъжки пол се проявява в тяхната способност на именуват лица не само от мъжки, но и от женски пол, а също и смесени по пол групи“ (Arhangelskaja, 2011: 42). Според представители на феминистката критика на езика именно тази генерична функция на имената от мъжки род води до невидимостта на жената в езика, до криза на езиковата самоидентификация и на езиковата идентичност, до акцент върху интересите на мъжката половина от човечеството. Причините лица от женски пол да се обозначават с имена в мъжки род, се обясняват чрез екстралингвистични и интралингвистични факти: (1) чрез решението на британския парламент от първата половина на XIX век (1860 г.) мъжките наименования за професии да се използват и за обозначаване на лица от женски пол заради икономия на място в документите; (2) чрез историята на субстантивното склонение в славянските езици, при което се е извършил преход от именна (според одушевени/неодушевени имена, като мъжкият род е обозначавал лица от двата пола) към родова класификация на имената; (3) чрез неотчитането на половите различия в термините за родство, в наименованията на божества в повечето от езиците, което е довело до изразяването чрез мъжкия род не на пола, а изобщо на понятието за човек (вж. по-подробно Arhangelskaja, 2011: 42 – 49). Тези, както и други причини водят до т.нар. механизъм на включеност: граматическият мъжки род се предпочита за обозначаване на лица от всеки пол или на групи от лица с различен пол, т.е. до обобщаващата, неспецифицираната, генерична функция на мъжкия род, при която се взема под внимание общото свойство на класа, а не индивидуални признаци на субекта и по този начин отпадат логическите основания за реализация на категорията *пол*. Въвеждането на понятията за *силна* и *слаба позиция по отношение на пола* може да помогне в обяснението на генеричната функция на мъжкия род – в тази функция граматическият мъжки род обозначава слаба позиция²⁾ по отношение на пола, в която семата *пол* е деактуализирана и неутрализирана като несъществена в конкретната употреба (липса на данни за половата принадлежност на лицето – вж. Burov, 2004: 170). Затова лицата от мъжки и женски пол се означават с номинация в мъжки род, когато се назовават общи и по-съществени техни характеристики – професия, вид дейност, социален статус, характерен признак и дори демографска принадлежност (от групата на т.нар. *nomina agentis*), а полът не е съществена сема в тези номинации.

Проучванията върху съществителните имена за професии, дейности и социален статус показват, че номинациите от мъжки род акцентират върху професионалната дейност на лицето. В руския език произлезлите от наименования в мъжки род съществителни от женски род са 28,3%, в украинския – 68%, а в чешкия – с незначителни изключения всяко съществително от мъжки род има

корелат в женски род³⁾ (вж. Arhangel'skaja, 2011: 33). Важни различия между съществителните от двата рода са заложиени (1) в словообразователните средства и в (2) обема на значението им. От словообразователна гледна точка суфиксите за женски род често имат допълнителна окраска, като между самите феминизиращи форманти има стилово неравенство (срв. напр. *доктор-ка/ доктор-ица/ доктор-ица*). Най-често феминативите звучат пренебрежително, но не във всички езици (в руския, украинския и българския тези конотации са факт, докато в чешкия език няма такова допълнително значение). От семантична гледна точка в обема на значението се отбелязва семантично разминаване между формите в мъжки и в женски род. Например в украинския език *математик* означава „специалист в областта на математиката, учен“, а *математичка* – „студентка по математика, учителка, но не и учен“; в руския *проститутка* означава „жена, която продава себе си“, а *проститут*⁴⁾ – „продажник, безчестен човек“ (примерите са от А. Arhangel'skaja, 2011: 34, 36). В българския език също има такива различия, отбелязани от Т. Илиева: *акушер* означава „лекар, който води раждането“, а *акушерка* е „медицинска сестра, която асистира при раждане“, *секретар* означава „изборен ръководител на обществена организация“, а *секретарка* – „техническа сътрудничка в канцелария или учреждение“ (Илиева, 2014: 74).

Маскулинизми

Употребата на съществителни имена от мъжки род, обозначаващи професия (*инженер*), научни звания (*професор*), социално-политическа функция (*президент*), по отношение на референти жени в езикознанието се разглежда като **маскулинизация** (явлението е разгледано у Dobрева 2001, 2009). Ако приемем, че това явление – предпочитанието към съществителните от мъжки род за професия и дейности – е възникнало между XIX и XX век, тогава проблемите, свързани с него, наистина имат дълга история и множество интерпретации. Маскулинизацията е приемана според различни учени:

– като нарушение на нормите (въпреки че се е утвърдило именно в обществената речева практика в езици като руския, българския, полския, украинския като устойчива тенденция години наред, но в чешкия език маскулинизацията се смята за грубо нарушение на езиковите норми, а в украинския език – за наследство от старата джендърна система);

– като отпадане на необходимостта от отражение на пола в професионалните взаимоотношения поради пълното равноправие на жените и мъжете в по-ново време (но въпреки това словообразователните наставки за женски род имат своето разпространение, най-вече в чешкия език);

– като неестествено явление, което в някои езици е наложено от нормите на други родствени или неродствени езици по време на различни социални и политически обстоятелства (всъщност неутрализацията на родовата опозиция е известна още в стари текстове);

- като безсмислица;
- като престижно речево поведение, доколкото в езиковото съзнание на говорещите (вкл. и жени) съществителното от мъжки род се оказва носител на по-голям престиж и уважение (според някои заради по-високата оценка на мъжа във високоинтелектуалните професии *писател*⁵⁾, *премиер-министър*, *политик*⁶⁾ и др.);
- като дискриминативна практика в рамките на сексистските проявления, която способства за деградацията на жената (като показва, че тя се занимава с неприсъщи ѝ „мъжки“ дейности) и др.

Маскулинизацията е разпространена в много езици, защото мъжкородовите наименования (маскулинизмите) се смятат за по-престижни при назоваването на професии, дейности, социален статус. Дори самите жени ги предпочитат, като заради това са обвинявани в несъзнателно усвояване на мъжко мислене и на мъжкия диктат в представянето на социалните отношения в езика, в които мъжът е норма, а жената е на заден план. Тенденцията към маскулинизация в сферата на антропонимите в славянските езици е свързана с административно-канцеларската и публицистичната реч, в които полът на лицето специалист няма особено значение, с обществените условия за равенство между половете, с чуждоезиковото и чуждото културно влияние. На разгледаните по-долу прояви са посветени вече сериозни проучвания на Е. Добрева, Ст. Буров, П. Пашов, В. Мурдаров, Б. Вълчев, В. Сумрова и др., които представят интересни примери от медиите.

А. Предпочитанието на съществителни имена в мъжки род при назоваването на професии, дейности и социален статус е най-съществената проява на този процес⁷⁾. Съществува неписано правило, когато се употребяват в официални документи, номинациите за професии да са в мъжки род, за да се избегнат стилистичните конотации и експресивността на феминативите, както и за да се демонстрира равенство между половете: „У нас в деловото общуване също се налагат родово неутрални думи, макар това да е трудно за българския език. Например да се употребява само колега, а не – колежка, а също – директор, министър, председател, преподавател и др.“ (Dramalieva, 2013: 264). А. Архангелска посочва, че „[...] значителна част от статусните наименования не се поддават на родово диференциация, доколкото имат терминологичен статус“ (Arhangelskaja, 2011: 191). Например на официалния сайт на Министерския съвет в биографията на Румяна Коларова се посочват нейните длъжности: *ръководител отдел* „Анализ на програмата“ в *Българското национално радио*, *директор проучвания* в „Маркет ТЕСТ“ АД, *главен изпълнителен директор* в агенция за социологически проучвания „Маркет Линкс“ ООД, *началник на политическия кабинет на министър-председателя* и *секретар на Съвета за развитие при Министерски съвет*, *консултант по проекти* в МЛ Консулт, *народен представител* в 43-тото НС, *заместник ми-*

нистър-председател по коалиционна политика и държавна администрация (вж. <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?p=0219&n=40>). Всички длъжности са посочени чрез съществителни в мъжки род. В редките случаи, когато в медиите се избира номинация в женски род, тя реализира в текста конотативния си потенциал – пренебрежителен, ироничен (напр. „Румяна Бъчварова – министърката на кризите“, в. „Труд“, 24.08.2015).

Следователно предпочитанието към мъжколичните форми в единствено число се дължи на генеричната им функция, както и на употребата им при престижни професии и длъжности: „Жана – бунтар с душа на музикант“, „Точно в Корея разбрах какво е да бъдеш наистина певец и тогава започнах да се уча“, „Тя е парашутист...“ („Жана – бунтар с душа на музикант“, „Труд“, 04.01.2014 г., с. 22). В анкета, проучваща предпочитанията на говорещите, когато назовават лица жени по професия или длъжност, В. Сумрова доказва, че маскулинните варианти преобладават (Sumrova, 2015: 68).

Употребата на професионално название в мъжки род за референт жена днес се обсъжда в рамките на борбите за реформиране на езика заради двусмислици като емблематичното за българската медийна практика заглавие „Лейтенант роди момиченце в ямболския гарнизон“ (в. „Нощен труд“, 1993, бр. 180) или „претендентите за титлата „Мис България 2015“ (TV7, 27.11.2015) (вж. коментар на подобни примери във връзка с анкета на предпочитанията у нас към названия на лица жени у Sumrova, 2015: 63). Такива примери доказват тезата на Р. Русинов, че „при идентифицираща референция в изказването се изисква съответствие на граматичния род на нарицателното име от сингуларната група с физиологичния пол на референта“ (цит. по Burov, 2004: 179). В същото време такива примери показват ефективна манипулативна стратегия за привличане на читателското внимание чрез двусмислеността, която се създава с избора на мъжколични форми за обозначаване на лица от женски пол.

Б. Проява на маскулинизация е използването на мъжки род в множествено число за обозначаване на групи от лица от двата пола (учители=учител/и + учителка/ки), както и на местоимения в мъжки род, независимо от референта – *Кой е тук? Чий е този учебник?* В медиите е обичайно да се използват мъжколичните форми в множествено число, например „Вижте кои са новите министри в кабинета „Борисов“ е заглавие в сайта „Дарик нюз“ от 06.11.2014 г., под което са изброени жените и мъжете, заемащи министерски постове. Друг пример е следното изброяване: „...професорите Духомир Минев, Георги Найденов и доцентите Мариана Драганова, Румяна Стоилова и Максим Мизов – становища“ (Блиц, 20.03.2014). Със същата мотивираност се обясняват и обръщения като *Госпожо Декан, моля да разпоредите да се учи в почивните дни. Госпожо Министър, обръщам се към Вас*.

В. Типични прояви на маскулинизация са и родово-половите транспозиции, които показват, че „концептуалното пространство на положителни

оценъчни признаци за референти от мъжки пол е значително по-голямо от концептуалното пространство на положително атрибутирани признаци за референти от женски пол“ (Arhangelskaĵa, 2011: 110). Това се доказва с примерите, при които референтът мъж трябва да се характеризира отрицателно с женски признаци. Тогава се наблюдава винаги негативна емоционална оценка („*Бях мъжка проститутка на Соня Васи*“, „Уикенд“, 6 – 12.02.2016, с. 23)⁸.

Г. Наименованията „унисекс“ също са проява на маскулинизация. Опит за избягването на феминативите заради невъзможност за образуване или по други причини са композитите с „лексико-морфемата“ *жена*, напр. *жена пилот*, *жена депутат*, *жена камикадзе*, които по-скоро показват, че става дума за мъжки дейности, тъй като никога не се употребяват словосъчетанията *мъж пилот*, *мъж депутат*, *мъж министър*. Ето пример, в който обаче избягването на феминатива *студентки* чрез словосъчетанието *студенти от женски пол* е по-скоро с иронична цел: *Момиче, изкарало курса на X преди време, разкри, че той има специално отношение към студентите от женски пол и още в началото на семестъра си набелязал по-красивите ѝ колежки, които веднага поканил на частен курс по фотография (агенция „Блиц“, 28.10.2015 – <http://www.blitz.bg/news/article/371140>)* (пример с подобно словосъчетание *дезертъор от женски пол* като художествен похват дава Burov, 2004: 185).

Д.Е. Синтактичното съгласуване на антропонимите в мъжки род, извършено според пола, също се смята за проблем за идентификацията на жената в езика. Например *Главният инженер е наредила задачата да се изпълни. Професорът е влязла в аудиторията навреме*⁹). В медийните текстове подобно съгласуване е обичайна практика – „*Грънчарова най-после избрана за министър по европейските въпроси*“ (автор: Таня Петкова, Mediapool.bg, 16.03.2007), „*Германският политик, която беше наръгана във врата в град Кьолн, беше избрана за кмет на града*“ (НТВ, 19.10.2015). Ст. Буров отбелязва, че подобно семантично съгласуване по пол е недопустимо в българския език, „където семантичното съгласуване на причастието представлява нарушение на нормата“ (Burov, 2004: 182 – 183). Ученият допълва, че „като синтагматически силна категория родът на съществителните имена управлява рода не само на своите съгласувани определения в рамките на номиналната група, но и рода на предиката, ако той включва причастие или прилагателно име“ (Burov, 2004: 182)¹⁰). Подобни случаи дава В. Сумрова в анкета за проучване на нагласите към феминизмите и маскулинизмите (Sumrova, 2015: 62 – 69). Повечето анкетирани лица оценяват изречението „*Директорът е много стриктна*“ като неправилно, но изречението „*Министърът е била посрещната на летището*“ (разликата е само във вида на сказуемите) е оценено от равен брой изследвани лица като правилно и като неправилно. Като потвърждение на колебанието в оценката на това изречение В. Сумрова привежда мнението на езиковеда П. Пашов, който „определя това съгласуване – с женскородова форма в простото глаголно сказуемо при мас-

кулинизирани употреби – като единствено правилното, книжовното, докато за Мурдаров в нашия език такива конструкции са „книжни и изкуствени“ (Pashov, 1999: 98; Murdarov, 1983: 173, цит. по Sumrova, 2015: 66). Разделението на експертното мнение (срв. с казаното по-горе от Буров), както и колебливата оценка на носителите на езика като роден сигнализират по-скоро за граматическия проблем, който създават маскулинните форми, но не и за засилена тенденция към използването на феминативи.

Използването на маскулинизми най-общо може да се определи като употреба с евфемистична цел, доколкото чрез нея се преследва по-висока престижност¹¹⁾ или поне по-голяма неутралност. Затова е любопитно, че маскулинизмите не са възприети като политически коректни названия (макар че някои от привържениците на равноправието между половете ги интерпретират по този начин), въпреки че са евфемистични, доколкото употребата им цели да избегне излишното акцентиране върху пола и обидата към жената.

Феминативи

Феминативите (наименованията на лица от женски пол) са маркираните членове на групата на антропонимите. Маркираността на женския род се интерпретира от феминистка гледна точка като извънреден маркер, който е забранен за обозначаване на лица от мъжки пол (опитите антропоними в женски род да обозначат референти мъже, водят до негативни конотации на употребите), като преимуществен достъп до по-голям брой родови маркери (лицата от женски пол могат да се именуват със съществителни и от двата рода, без да получават пейоративен оттенък). Въпреки това се наблюдават няколко тенденции, свързани с феминативите.

А. Стилистични промени

В редица езици се запазва усещането за снизходителност и пренебрежение при употребата на феминативи за професии, които традиционно са схващани като мъжки занимания (срв. *професор* с *професорка*, *научната степен „доктор“* с *докторка* и др.). Обикновено суфикси като *-иц(а)*, *-и(а)* носят конотации за ирония, пренебрежителност и/или брачен статус: *майсторица*, *докторица*, *президентша*, докато някои от женските корелати със суфикси *-к(а)*, *-ес(а)* са стилистично немаркирани: *лекарка*, *авторка*, *поетеса* и др. Стилистично немаркирани са и названията на изконно женски занятия като *гледачка*, *бавачка*, *гувернантка* и др., но честотната им употреба в женски род предизвиква интерпретации като тази, че са резултат от действието на „инерцията на андроцентризма при номинацията“ (Pleva, 2014: 74). Стилистично маркирани са феминативните евфемеризми (образувани от имена на политици, публични личности, партии и обществени движения, без перспективи да навлязат трайно в езика): *гербаджийка*, *бесепарка* и др. Разбира се, от значение е сферата, в която се употребяват феминативите. Обикнове-

но тяхното функционално поле са разговорният, художественият и публицистичният стил (суфиксите за женски род се смятат за разговорни). Там се апробира тяхната употреба. Въпреки това в българския език повсеместно се употребяват мъжколичните форми, дори в публицистиката: „В тв ефира дамите от правителството на Бойко Борисов масово се титулуват като „министър“ вместо министърка. Йорданка Фандъкова също е „кмет“, а не кметица на София“ (Соня Спасова, в. „Труд“, 27.03.2015).

Изследователите отбелязват промяна в социалния статус на феминативите в някои славянски езици, в които те претърпяват стилистична неутрализация или преразпределение (има доста съществителни за лица от женски пол, които са неутрални – вж. Radeva, 1991: 152 – 154) и престават да са маркер за необразована или фамилиарна реч. При феминизирания професии се избират женскородови имена (напр. *учителка* – вж. Sumrova, 2015: 67) и те не са маркирани с пренебрежителност. Изследователите отбелязват тенденция да се използват женсколични наименования за сериозни професии и длъжности. А. Архангелската твърди, че днес от устата на телевизионните журналисти, на политиците, на учените, на гражданите в Русия звучат форми като *критикеса, членкиня, политикеса, политичка, депутатка, дипломатка, фотографиня, капитанка, филологиня, агентеса, премиер-министърка, прессекретарка, сексоложка* и др. (Arhangelskaja, 2011: 194, 202 – 203, 213). Много от тези феминативи се използват в журналистически материали. Любопитно е заключението, че в заглавията на журналистически текстове се предпочитат феминативи. Още по-последователно застъпена е тенденцията за масова употреба на феминативите в Чехия. Ст. Буров посочва примери, че и „свободното използване на съществителни за лица от женски род е една от особеностите на съвременната българска реч: *лидерка, кметица, ктиторица, импресарка, министърка, дяконка, подполковничка, полицайка, рокерка, премиерка, [...] магистратка, прокурорка, ефрейторка, кадетка, войничка*“ (цит. по Buron, 2004: 184). Примерите от пресата са многобройни и могат да се допълнят с *шефка, телевизионерка, пиарка* и др. Някои от тях показват неутрални употреби на женсколичните имена – „Проф. *Кръстьо Петков* и *колежката му проф. Таня Неделчева* публикуват рецензии за научно-преподавателските постижения на Желева...“ (БЛИЦ, 20.03.2014); „Горя джип на партийна *лидерка*“ (автор: Николай Грудев, „24 часа“, 29.05.2015); „Концертът се организира от българската *импресарка* на Васко Василев с организационното съдействие на Габровски камерен оркестър и Община Габрово“ („Darik.news“, 07.01.2013); „Министърът и *новинарката* заедно на волейболния триумф на националите“ („Виктория Петрова се събра с Красен Кралев“, „Уикенд“, 17 – 23.10.2015 г., с. 14); „*Водещата* Меги от предаването „Търси се“ няма да се застоява *вкъщи по време на майчинството си*“ („Меги от „Търси се“ ходи с бебе на работа“, „Уикенд“, 17 – 23.10.2015 г., с. 15); „*Какво има на нощното*

шкафче на депутатките“ (книги за четене – „Какво има на нощното шкафче на депутатките“, „Труд“, 04.01.2014 г., с. 24); „С еврокомисарката Кристина Георгиева разговаря Красина Кръстева“ („Пречи ни воденичният камък на разделението“, „Труд“, 04.01.2014 г., с. 14); „Мъжът на журналистката я изродил“ („Биляна Гавазова се сгоди“, „Уикенд“, 6 – 12.02.2016, с. 27). По-голям е броят на употреби на женсколичните имена в контекст, който поставя жената в дискредитиращи я роли, и по този начин се подчертават пренебрежителните конотации в наименованията от женски род – „Ето я най-секс-пилната магистратка на света“ (БЛИЦ, 05.11.2015); „Уволняват скандалната полицайка заради расистки коментари за „Орландовци“ („168 часа“, 18.06.2015); „Войничка се разпищоли, голите ѝ снимки – хит в казармата“ (автор: Георги Савчев, „Dnes.bg“, 31.10.2007); „Бивша лидерка на наркокартел и полицайка позираха заедно голи заради мира“ (БЛИЦ, 16.11.2015); Руската пилотка кап. Балислава пуска бомби в Сирия? Не, бразилска манекенка позира („24 часа“, 12.10.2015); „Деси Банова не се задоволява с работата си на синоптичка и се е заела с по-сериозни проекти“ („Деси Банова предрича природни катаклизми“, „Уикенд“, 17 – 23.10.2015 г., с. 14); „Горели чували с пластмасови и стъклени бутилки, събирани от двете клошарки, бяха изнесени пред входа на изоставената тоалетна“ („Клошарка загина от огън в Борисовата градина“, „Труд“, 04.01.2014 г., с. 9); „Страшната преживелица все пак се отразява на миската“ („Уикенд“, 6 – 12.02.2016, с. 27).

Наблюденията на редактори в издателства показват, че въпреки отразяването на лексемите *пилотка*, *президентка*, *премиерка* в правописните речници те не се използват в официалната реч, а остават в разговорната реч като стилистично маркирани.

Б. Семантично-морфологични проблеми

Твърди се, че в чешкия и украинския език на структурно-морфологично ниво няма препятствия за образуването на феминативни корелати за професии (Arhangelskaja, 2011: 197). Вероятно същото заключение може да се направи и за българския език, но има корелативни двойки, които поради омонимия са претърпели промяна на активната семантика на името в женски род. Например *хлебар* – *хлебарка* (активно значение – *насекомо*), *канадец* – *канадка* (активно значение – *връхна дреха*).

Феминативите за професии в чешкия език са най-последователно прокарани в езиковата практика, без да носят стилистична окраска. Отношението на говорещите чешки език към тях обаче е разнопосочно. Обикновено общественото мнение се консолидира около две групи според нагласите си по отношение на имената за професии, дейности и социален статус. Едната група поддържа мнението, че се разрушават нормите на езика, че в тези названия не е необходимо уточнението на половата принадлежност и че мъжколичните имена са по-престижни. Другата настоява, че женсколичните номинации са

естествено заложен в езиковата система и че са изкуствено ограничавани по различни причини.

Борбата с маскулинизацията обхваща целия славянски свят, както и езиците от Западна Европа. Опитите да се коригира езиковата дискриминация в това отношение, предизвикват промени в лексиката и в граматиката на редица езици – немския, италианския, английския (вж. примерите на Burov, 2004: 170). В Германия със закон „е въведено изискването всяка професия да се назовава в мъжки или в женски род в зависимост от пола на лицето, което я упражнява. Смята се, че по този начин се подпомага процесът на еманципация на немските жени“ (Valchev, 2009: 234). Начинанието е свързано с немската интелектуалка Алис Шварцер и нейното сп. *ЕММА*, чрез което се популяризира езиково-еманципационната ѝ кампания. В чешкия език през 30-те години на XX век се разгръща бурна дискусия с участието на Академичния сенат и Чехословашката академия на науките. Списание „Нашата реч“ смята маскулинизацията като неуважение към древната чешка традиция да се отразяват полово-родовите различия чрез афикси, и като убийство на образността в чешкия език (срв. *пани доктор* с *пани докторке*, въпреки че в произведения на чешки писатели са засвидетелствани пейоративни употреби на съществителното в женски род – вж. Arhangelskaja, 2011: 52). През 2010 г. е издадено специално пособие за езиково реформиране от Яна Валдрова и колектив с печата на Министерството на образованието, младежта и спорта в Чехия (вж. по-подробно у Arhangelskaja, 2011: 236 – 239). Влиянието на феминистките идеи в чешкия език е силно и техните застъпници се опитват да създадат несексистки език, опирайки се върху изискванията на Еврокомисията към членовете на ЕС (1990) (Arhangelskaja, 2011: 148). Подобно предпочитание за назоваване на жените с отделни словоформи е фиксирано през 30-те години на XX век и в Русия („Женский вестник“, „Женское образование“, „Женская жизнь“), както и в руските женски списания от век по-рано¹²⁾ и е предизвиквало нееднозначни обществени реакции (вж. по-подробно Arhangelskaja, 2011: 181 – 184). В украинския език борбата с маскулинизацията придобива характер на идеология и има политически оттенък – тя е отговор на чуждия, насилствен диктат на съветската система и на нормите на руския език (вж. Arhangelskaja, 2011: 188, 194 – 196), а феминизацията се смята за вътрешноприсъща характеристика на украинския език, която е задържана изкуствено.

В България също има опити да се активизира обществената позиция. Езиковецът Боян Вълчев – професор по теория и история на книжовните езици, е убеден, че използването на мъжкородовите форми е „ярко изразено вървене срещу същността на езика“ (Valchev, 2009: 236). Във връзка с изказването му, без да имам претенцията за пълен преглед на инициативите в подкрепа на феминативите, ще спомена една от тях. В навечерието на 8 март се организира и инициатива¹³⁾ на предаването „За думите“ по програ-

ма „Христо Ботев“ на БНР „Аз подкрепям женския род“. В мотивацията на инициативата е записано:

„Нека в месеца, наречен незнайно защо „женски“, направим нещо смислено за съхраняване на достойнството на българските жени и богатството на българския език.

Става въпрос за названията за „лица от женски пол“, които, противно на всяка езикова и житейска логика, с удивителна скорост започнахме да обличаме в мъжки дрехи.

***Журналистките, репортерките, лекарките, директорките, продавачките, писателките, председателките, гражданките, победителките, участничките, състезателките, дори майките** вече се наричат: журналист, репортер, лекар, директор, продавач, писател, председател, гражданин, победител, участник, състезател, родител.*

*Да не говорим за горките **колежки**! Как ли преглъщат това напремер: „**Колегата роди близнаци!**“.*

„Модата“, казват специалистите, тръгнала от нас – журналист(к)ите от електронните медии. Нека от нас започне и реабилитацията на незаслужено изтласкания женски род! Колегата е репортер по професия, гражданин и доброволец по убеждение, победител в състезания, грижовен родител, верен приятел, сладкодумен събеседник и освен това е очарователна жена.

Ако ви е писнало от подобни недоразумения, подкрепете женския род!“ (БНР, 06.03.2015 г., автор: Венета Гаврилова – <http://bnr.bg/hristobotev/post/100529822/az-podkrebam-jenskia-rod-iniciativa-na-predavaneto-za-dumite-s-usmivka>). Резултатите от проведеното електронно допитване са категорично в подкрепа на феминативите – 1010 души са „за“, а 134 – „против“ (броят на гласовете е засечен на 01.11.2015 г.).

Сериозни постъпки у нас за въвеждането на смятаните за политически коректни феминативи в езиковата практика не са предприемани вероятно и заради слабия прием на феминистките езиково-реформаторски идеи в България.

Повечето феминативи в славянските и някои от европейските езици са маркирани с негативни конотации за пренебрежителност, ирония и унижение, което може да доведе до заключението, че употребата им е дисфемистична в много от случаите в езиковата практика. В този смисъл е изненадващо желанието феминативите да бъдат възприети като политически коректни наименования. То произтича от вярата, че чрез въвеждането им в езиковата практика и чрез интензивната им употреба постепенно ще отпадне негативният им конотативен статус (в някои езици това почти се е случило, напр. в чешкия). Не се отчитат обществените нагласи към тях, които са изключително устойчиви и имат своето обяснение в стилистичната традиция. Идеята, че чрез феминативите ще се възстанови равноправието на половете, също се защитава трудно. В. Кайтох

изразява съмнение, „че например ще повишим ролята на жените в публичния живот, следейки дали наименованията на всички професии имат женско съответствие. Това, че към жената, изпълняваща функцията на премиер, ще се обръщаме с „премиерка“ вместо с „г-жо премиер“, няма да доведе до избор на повече жени на този пост, няма да промени и факта, че като чуе „премиерка“, средният поляк ще очаква да чуе преди всичко за някаква „малка премиера“, а пък изрази „министра“ изобщо няма да разбере“ (вж. интервюто с Войчех Кайтох). Ето защо превръщането на феминативите в политически коректна норма е почти загубена езиково-реформаторска битка в някои езикови общества.

Маскулинизация vs. феминизация – причини за напрежението

Възникването на зона на напрежение между тенденциите за маскулинизация и феминизация при антропонимите се дължи на вътрешните динамични и консервативни противоречия в езика, на модните феминистки движения и др., които водят до стилистично преразпределение на думите от една група в друга (разговорни и просторечни елементи към книжовната сфера, стилистично маркирани елементи към неутрални). Активизирането на фемининното словообразуване се дължи на четири фактора.

1) Процесът на демократизация на езика, изразен в проникването на елементи от субстандартните формации (жаргонизми, разговорни и просторечни елементи) в книжовно-писмената сфера, в либерализацията на нормата (водещо до променено разбиране за отклонение от нормата), в упадъка на езиковия вкус и усет. Досега съществува стилистична асиметрия в корелативните двойки: маскулинизмите се употребяват предимно в научния и официално-деловия стил, докато феминизмите – в разговорния стил. Това състояние се променя с демократизацията на езика, в която се поощряват промените, но трябва да се има предвид и мнението, че в либерални и демократични общества расте и количеството на поддръжниците на цензурата (в т.ч. на езиковия пуризм).

2) Влиянието на модните феминистки идеи, които подкрепят употребата на феминативи, за да се утвърди ролята и мястото на жената в съвременното общество, както и да се постигне индивидуализация на речта и да се повишат изразителните ѝ възможности. Най-силно феминистките идеи са изразени в Чехия, тъй като там за джандърно подобрен език се говори на държавно ниво, а инициатори на този проект са станали учени в различни научни области. Ст. Буров цитира мнение на Дж. Лийч, според което „в областта на езика феминизмът е най-силната нормативна тенденция на XX век“ (Burov, 2004: 170).

3) Взаимодействието на центробежните и центростремителните сили в тази област от езиковата система – антропонимите. В съвременния узус са възприети маскулинизмите като семантично по-компактни и по-универсални номинации, но заложените в езика средства за феминизация, ограничавани

до този момент от строгата норма и държани в езиковата периферия, влизат в активно обращение заради благоприятните условия. Те се оказват по-икономичен начин за номинация, по-продуктивни са в неологизацията и др. Все повече феминативите прескачат границите на предписаните им езикови страти, например от разговорната реч и жаргона те преминават в книжовната норма и по този начин губят стилово маркираната си окраска за пренебрежителност.

4) Езиковата политика в съответния период, в която се отчита степента на разминаване между кодификацията и узусните прояви. В украинския език силно влияние върху езиковата политика оказва пуризмът, разбран като тенденция към активизация на собствените езикови ресурси (вж. подробно у Arhangel'skaja, 2011: 154 – 156, 188 – 189). Неслучайно там има предложение за създаване на Държавна езикова инспекция (Arhangel'skaja, 2011: 233).

А. Архангелская проследява влиянието на тези фактори за активизацията на феминативите в руския, украинския и чешкия език. Може да се приеме, че подобни процеси с по-голяма или по-малка сила протичат и в българския език. И въпреки евфемистичните употреби на маскулинизмите и дисфемистичните употреби на феминативите в езиковата практика езиковите реформи за създаване на културно-чувствителен език препоръчват феминативите като недискриминативни по отношение на пола и като механизъм за възстановяването на равенството между половете в обществото. В България тази тенденция получава гласност, но не намира радушен прием и се проявява по-слабо в българската речева практика, отколкото в славянските и европейските езици.

Изводи

А. Първият проблем за политически коректния език у нас е маскулинизацията на наименованията на лица по професия, дейност или социален статус заради т.нар. механизъм на включеност: граматическият мъжки род се предпочита за обозначаване на лица от всеки пол или на групи от лица с различен пол. Маскулинизацията е разпространена в много езици, защото мъжките наименования (маскулинизмите) се смятат за по-престижни при назоваването на професии, дейности, социален статус. Предпочитанието към мъжкия род при имената за професии и дейности се изразява в реферирането им към жени, в използването им във форми за множествено число, в родово-полови транспозиции, в композити с „лексико-морфемата“ жена, в предпочитаното синтактично съгласуване по пол.

Използването на маскулинизми най-общо може да се определи като употреба с евфемистична цел, доколкото чрез нея се преследва по-висока престижност или по-голяма неутралност. Затова е любопитно, че маскулинизмите не са възприети като политически коректни названия (макар че някои от привържениците на равноправието между половете ги интерпретират по този на-

чин), въпреки че са евфемистични, доколкото употребата им цели да избегне излишното акцентиране върху пола и обидата към жената.

Б. Избягването на феминативите (наименованията на лица от женски пол и в частност имената за професии и дейности) е свързано със стилистичната маркираност на тези употреби като пренебрежителни и снизходителни, като иронични и разговорни и др. Някои от феминативите претърпяват стилистична неутрализация или преразпределение и престават да са маркер за необразована или фамилиарна реч. Въпреки това наименованията от женски род в медиите често се появяват в дискредитиращ и дискриминиращ жената контекст, който утвърждава стилистичната им пейоративна принадлежност.

Като следствие от езиково-реформаторските идеи на феминизма в славянския свят и в западните страни са предприети редица инициативи за налагане на феминативите в медийната и в речевата практика изобщо. Повечето феминативи в славянските и някои от европейските езици са маркирани с негативни конотации за пренебрежителност, ирония и унижение, което може да доведе до заключението, че употребата им е дисфемистична в много от случаите в езиковата практика. В този смисъл е изненадващо желанието феминативите да бъдат възприети като политически коректни наименования. То произтича от вярата, че чрез въвеждането им в езиковата практика и интензивната им употреба постепенно ще отпадне негативният им конотативен статус (в някои езици това почти се е случило, напр. в чешкия). И въпреки евфемистичните употреби на маскулинизмите и дисфемистичните употреби на феминативите в езиковата практика езиковите реформи за създаване на културно-чувствителен език препоръчват феминативите като недискриминативни по отношение на пола и като механизъм за възстановяването на равенството между половете в обществото. В България тази тенденция получава гласност, но не намира радушен прием и се проявява по-слабо в българската речева практика, отколкото в славянските и европейските езици. Въз основа на медийните употреби на феминативите изглежда, че превръщането им в политически коректна норма е почти загубена езиково-реформаторска битка у нас.

БЕЛЕЖКИ

1. Откъс от книгата на Андреана Ефтимова „Двойственият език в медиите: езикът на политическата коректност vs езика на омразата“. София: Просвета, 2016, 335 с. ISBN: 978-954-01-3271-6.
2. Според А. Архангелская „е целесъобразно да се говори за двустепенна редукция на семата „пол“ в слаба позиция на маскулинните номинации: първата степен на редукция на семата „пол“ е присъща на имената от мъжки род в единствено число като общородови, втората степен на редукция – на

имената от мъжки род в множествено число като извънродови“, защото семантиката на плуралните форми „се преориентира изключително към събирателността [...], т.е. към семантиката на неопределената множественост“ (Архангелская, 2011: 48).

3. А. Архангелская посочва, че в Устава на въоръжените сили на Чешката република (2001) официално са признати наименованията на военни длъжности в женски род от типа капитанка, майорка, подполковничка, бригадна генералка, генерал-майорка, прапорщица и др. (вж. Архангелская, 2011: 33).
4. В българския език не съществува лексемата проститут в каквото и да е значение. Използва се съчетанието мъжка проститутка, за да се означа естественият пол на характеризирания според заниманието лице. Любопитна е употребата мъжки жигола (All Stars, НТВ, 08.12.2015), която показва, че граматическият среден род на чуждата дума жиголо създава проблеми на говорещия, който се опитва да извърши съгласуване с естествения пол на лицето.
5. Любопитни факти от културния свят привежда А. Архангелская – за това, че жените писатели често са използвали мъжки псевдоними, че феминативите писателка и поетеса са били употребявани с пренебрежителни конотации и от жени, и от мъже (Ахматова, Евтушенко) (Архангелская, 2011: 54 – 55, 109).
6. Дори жените предпочитат да употребяват като по-престижни формите в мъжки род. Например Юлия Тимошенко публично нарича себе си премиер-министър, политик, фен на революцията. Рядък случай е президентът на Първата чехословашка република „бащата на народа“ Томас Масарик, който взема фамилията на американската си жена – Tomas Garrigue Masaryk, но пък за всички чехи тя била известна като Garrigova (вж. примерите у Архангелская, 2011: 55 – 56).
7. Съществуват обаче случаи, в които употребата на съществителното в определен род води до съществена промяна в информацията. Такъв е примерът на Ст. Буров Камелия Тодорова е първият актьор/актриса, подписал/а договор за предстоящия сезон (Труд), в който от съществено значение за смисъла е родът на съществителното – ако е в мъжки род, тогава тя е първа сред всички актьори, ако е в женски род, тогава тя е първа само сред актрисите, а не изобщо.
8. Съществува и друго мнение – че когато се употреби съществително от женски род за женска професия по отношение на мъж, то може да се употреби без оценъчност, а за да се експлицира пола чрез словосъчетание – Мариан е 22-годишна руса, висока мъжка проститутка (Буров, 2004: 183).
9. Ст. Буров уточнява, че в тези случаи, ако референтът е жена, е задължителна употребата на съществителни от женски род, но ако името е в позиция на предикат, тогава е допустима употребата и на немаркирания мъжки род, например Тя е асистент/ка по философия (Буров, 2004: 183).

10. Ст. Буров разглежда и два много интересни примера от периодичния печат, в които е нарушена или прагматичната норма за съответствие на рода с пола на лицето, или граматичната норма: Бившата местна звезда по американски футбол Уилям Били Пейн, който докара олимпиадата в Атланта, бе награден със златен медал (Стандарт); Предния ден русокосият ангел (=актрисата Камерън Диас) го зарязал демонстративно в Хамбург и така и не се вяснала в Берлин (24 часа) (Буров, 2004: 182 – 183).
11. Вж. за понятията престиж и авторитет у Бондигов, 2011, с. 335 – 339.
12. В първото руско женско списание. „Дамский журнал“ от 1823 – 1828 г. са регистрирани употреби като философка, стихотворица, живописица, виртуозица, практикантша (Димитриева, 1986, Еременко, 1998, цит. по Архангелская, 2011: 182).
13. Клип на тази инициатива е излъчван през целия месец март по програмите „Христо Ботев“ и „Хоризонт“ на БНР. Отзвук от инициативата има в публикации на в. „Труд“, в. „Преса“, в. „Стършел“, сайта „Момичетата от града“, блога „Как се пише“ и други. Своята подкрепа на кампанията дава Веселин Дремджиев от телевизия „България он еър“.

ЛИТЕРАТУРА

- Архангелская, А. (2011). *Сексизм в езика: мифи и реалност*. Олмоуц: Изд. на Оломоуцкия университет.
- Бондигов, В. (2011). *Манипулация и публична комуникация: митове и реалности*. София: Парадокс.
- Буров, Ст. (2004). *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността*. Велико Търново: Фабер.
- Вълчев, Б. (2009). *От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици*. София: Оксиарт.
- Добрева, Е. (2001). Езикът ни ще се съпротивлява мъжки. *Съпоставително езиковедие*, кн. 3, с.15 – 28.
- Добрева, Е. (2009). *Толерантност, нетолерантност и нулева толерантност в съвременния български печат: критически лингвосомиотичен анализ*. Велико Търново: Фабер.
- Драмалиева, В. (2013). Феминизмът и политическата коректност – борба със стари и пораждане на нови стереотипи. *Равнопоставеност на половете в политиката. Българският опит*. Съст. Максим Мизов, Лиляна Канева. София: Авангард Прима, фондация „Фридрих Еберт“, фондация „Солидарно общество“, 251 – 271.
- Илиева, Т. (2014). Лингвокултурният концепт *джендър* в съвременния български език. *Българска реч*, Година XX/2014, кн. 3. София: Св. Климент Охридски, 62 – 76.

- Кайтох, В. Ефтимова, А. (2015). Политическата коректност vs. езика на омразата в полската медийна среда. In: *Newmedia21.eu. Медиите на 21 век: Онлайн издание за изследвания, анализи, критика* [online], 03 декември 2015 [cited 09 December 2015]. Available from: <http://www.newmedia21.eu/kritika/politicheskata-korektnost-vs-ezika-na-omrazata-v-polskata-medijna-sreda/>
- Радева, В. (1991). *Словообразуването в българския книжовен език*. София: Св. Климент Охридски.
- Сумрова, В. (2015). По въпроса за маскулинизацията (резултат от анкетата) *Българска реч*, София: Св. Климент Охридски, година XXI/2015, книга 4, 62 – 69.

REFERENCES

- Arhangel'skaja, A. (2011). *Seksizm v jazjike: mifji i realnost*. Olomouc: Izd. na Olomouckija universitet.
- Bondikov, V. (2011). *Manipulacija i publiczna komunikacija: mitove i realnosti*. Sofia: Paradoks.
- Burov, St. (2004). *Poznaniето v ezika na balgarite. Gramatichno izsledvane na konceptualnata kategorizacija na predmetnostta*. Veliko Tarnovo: Faber.
- Valchev, B. (2009). *От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици*. Sofia: Oksiart.
- Dobrev, E. (2001). Ezikat ni shte se saprotivljava mazhki. *Sapostavitelno ezikoznanie*, kn. 3, s. 15 – 28.
- Dobrev, E. (2009). Tolerantnost, netolerantnost i nuleva to;erantnost v savremennija balgarski pechat: kriticheski lingvosemiotichen analis. Veliko Tarnovo: Faber.
- Dramaliev, V. (2013). Feminizmat i politicheskata korektnost – borba sas stari i porazhdane na novi stereotipi. *Ravnopostavenost na polovete v politikata. Balgarskijat opit*. Sast. Maksim Mizov, Liljana Kaneva. Sofia: Avangard Prima, fondacija “Fridrih Ebert”, fondacija “Solidarno obshtestvo”, 215 – 271.
- Ilieva, T. (2014). Lingvokulturnijat concept *dzhendar* v savremennija balgarski ezik. *Balgarska rech*, Godina XX/2014, kn. 3, Sofia: Sv. Kliment Ohridski, 62 – 76.
- Kajtoh, V. Eftimova, A. (2015). Politicheskata korektnost vs. ezika na omrazata v polската medijna sreda. In: *Newmedia21.eu*. 03 Decemvri 2015 [cited 09 December 2015]. Available from: <http://www.newmedia21.eu/kritika/politicheskata-korektnost-vs-ezika-na-omrazata-v-polskata-medijna-sreda/>.
- Radeva, V. (1991). *Slovoobrazuvaneto v balgarskija knizhoven ezik*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.

Sumrova, V. (2015). Po vaproso za maskulinizacijata (rezultat ot anketa). *Balgarska rech*, Sofia: Sv. Kliment Ohridski, godina XXI/2015, kniga 4, 62 – 69.

THE TENSION BETWEEN MASCULINE AND FEMININE NOUNS IN THE LANGUAGE OF POLITICAL CORRECTNESS

Abstract. Masculinization is spread in many languages because masculine names (masculinisms) are considered more prestigious in naming professions, activities, social status. It is therefore curious that masculine nouns are not perceived as politically correct names. Female names for the professional occupation of women in the media and in general speech-based practice often appear in a woman's discrediting and discriminatory context that affirms their stylistic pejorative affiliation. However, they are preferred as politically correct nominations. Language reforms to create a culturally sensitive language recommend feminine nouns as non-discriminatory in terms of gender and as a mechanism for restoring gender equality in society. Based on the analysis of media texts, the article shows that the euphemistic use of masculinisms is the cause of preference for them. The ironic and negligent connotations of the feminatives tend to be avoided in speech practice.

Keywords: masculine nouns; feminine nouns; political correctness; media speech

✉ **Prof. Andreana Eftimova, DSc.**

Faculty of Journalism and Mass Communications

University of Sofia

Sofia, Bulgaria

E-mail: aeftimova1971@abv.bg